

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1968.1.05>

V. LOUGAS

ÜHE EHITUSKONSTRUKTSIOONI VANUSEST IDA-BALTIKUMIS

Meie vanimad elamuis kasutatud kolded olid lahtised otse maapinnal paiknevad tuleasemed, mis vanades ehitustes on kohati püsinud tänapäevani. Et lahtiselt koldelt üles lendavad sädemed katust ei süütaks, kasutati mitmesuguseid võtteid, milledest allpool käsitleme ühte — Ida-Baltikumi lääneosas levinud kolde- või suitsukumme (ld *pakriautē*, lt *rõvis*).

Koldekummide esinemistihedus ja nende levikuala Ida-Baltikumi eri osades on olnud üsna erinev. Eriti sagedasti leidus neid Zemaitia vanades taluelamutes, põhja poole aga ahenes nende levikuala kiilukujuliselt, hõlmates Lätis osa Kuramaast ja Eestis Läänemere saari. Kaugeima põhjapoolsema punktina, kus koldekumme on veel registreeritud, märgitakse Pakri saari.¹ G. Ränk on avaldanud arvamust, et varem võis neid esineda ka Eesti mandri läänepoolses osas.²

Kuna koldekummal on etnograafilises kirjanduses kirjeldatud juba üsna põhjalikult,³ siis märgime siinkohal üksnes niipalju, et tavaliselt koosnevad nad kahest konstruktiivsest osast: peenematest palgiotstest või laudadest valmistatud ristkülikukujulisest raamist (Zemaitias on sellise raami mõõtmed tavaliselt 2×3 m)⁴ ja sellele tuginevast varbadest punutud katusekujulisest kuplist. Et varikatuse puitosad ei süttiks, on kogu konstruktsioon seestpoolt saviga kaetud. Niisuguste võrdlemisi kogukate kummide kõrval esines näiteks Saaremaa suveköökidest ka hoopis lihtsaid varbadest punutud hõredaid suitsukatuseid, mis on samuti saviga kaetud olnud ja tuginenud hoone nurka kinnitatud latile (joon. 1).

Koldekummide levikut Ida-Baltikumi lääneosas on seletatud lõunast, Kesk-Euroopa idapoolsest osast üsna kauges minevikus lähtunud mõjutustega.⁵ Vanimad kirjalikud allikad, milles Ida-Baltikumi koldekumme mainitakse või kirjeldatakse, pärinevad suhteliselt hilisest ajast — XVII sajandist. Ometi on etnograafid veendunud, et Ida-Baltikumi koldekummidel on seljataga hoopis pikem ajalugu, mis alles uurijaid ootab.

Püüaksimegi allpool mõnevõrra selgust tuua koldekummide vanemasse ajalukku Ida-Baltikumis, kasutades selleks arheoloogilist materjali, mis on saadud viimastel aastatel Saaremaalt Asva kindlustatud asulast (end. Põide kih.).

*

¹ G. Ränk, Die Bauernhausformen im baltischen Raum. Würzburg, 1962, lk. 60.

² Sealsamas, lk. 61.

³ G. Ränk, Saaremaa taluehitused I. Tartu, 1939; G. Ränk, Die Bauernhausformen im baltischen Raum, lk. 19 jj., 58—65; G. Ränk, Eldstadsformer i de östbaltiska förstököken. Folk-Liv. 9, 1945, lk. 140—160; P. Ärends, Latviešu istabas apkure. Latviešu aizvēstures materiāli II. Rīgā, 1936. K. Cerbulēnas, Namas («numas») — pirminis lietuvių gyvenamojo pastato tipas. Iš Lietuvių kultūros istorijos I. Vilnius, 1958, lk. 125—129; V. Milius, Lietuvių valstiečių įrenginiai maistui gaminti. Iš lietuvių kultūros istorijos I. Vilnius, 1958, lk. 190.

⁴ V. Milius, Lietuvių valstiečių įrenginiai maistui gaminti, lk. 190.

⁵ G. Ränk, Die Bauernhausformen im baltischen Raum, lk. 75.

Joon. 1. Algeline koldekumm Saaremaalt (savi on punutiselt maha pudenenud).
G. Ränga järgi.

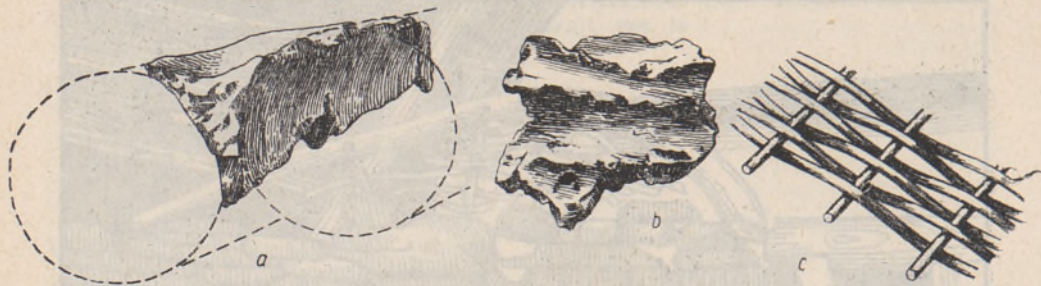
Juba sõjaeelsete kaevamiste ajal äratasid Asvast saadud leidude hulgas tähelepanu üksikud palkide jäljendeid kandvad savitükid (joon. 2a).⁶ Ja kuigi 1949. aastal toimunud kaevamised lisasid neile mõnikümmend üsna kompaktselt leaseme ümbruses paiknenud sama laadi katkendit, puudusid viimastel peale paari erandi jäljendid palkidest või varbadest. Järelduste tegemiseks oli neid leide sedavõrd vähe, et nende põhjal võis konstateerida vaid fakti, et linnusel on olnud saviga krohvitud hooneid.⁷ Küll aga viis savikatkendite vähesus mõtte sellele, et palkhoonete saviga krohvimist esines linnusel üsna piiratult.

Alles hiljuti, 1965. ja 1966. aastal Asvas toimunud kaevamiste ajal õnnestus kaevandis F avastada hoonealune B, kust leiti suurem hulk sellist savikrohvi, mis lubab enam-vähem kindlalt langetada otsuse tema päritolu kohta. Hoonealuselt leitud ja 36 leiunumbri alla paigutatud savikatkendite üldarv ulatub üle poolteisesaja. Tähtsam kui leidude hulk on asjaolu, et enamik neist savitükkidest paiknes kultuurkihi selles osas, mida hilisemate ehituste puhul on suhteliselt vähe segamini aetud.

Hoonealune B paiknes 60–80 sm sügavuses kultuurkihi kõige alumises osas, otse

⁶ AI (= ENSV TA Ajaloo Instituudi kogud) 3994 : 1237.

⁷ A. В а с с а р, Укрепленное поселение Асва на острове Сааремаа. Муистsed asulad ja linnused. Tallinn, 1955, lk. 116.

Joon. 2. a ja b — punutise ja lattide jäljenditega savitükid hoonealuselt B, c — rekonstrueeritud punutis.

mäe puutumatul kruusapinnal. Elamu põhjaks oli tavaline tambitud muldpõrand, mis sisaldas savi, liiva, söetükikesi ja üksikuid leide. Hoone kontuure õnnestus tabada üksnes iigikaudu. Ainult ruutudes 13/q—r—s võis märgata üsna selget ida-lääne suunas kulgevat seinajoont (vt. joon. 3), millest lõuna poole jäi kirju kõvakstambitud muldpõrand koos tuleasemega ruutude 12—13/r—s kokkupuute kohal. Sellest põhja poole aga esines ümarate veerekivide ja mäe kruusaga segatud kerge muld. Seda seinajoont rõhutas ka kompaktne savikrohvi vöönd, mis kulges läbi ruudu 13/r idakülje ja oli piiriks tuleasemelt pärinevale põlenud ja toore savi lademele. Sel joonel lõppesid savilademed järsult, mujal aga oli nende piir laialivalguv.

Hoonealuselt B leitud savikrohvi väljanägemine ja stratigraafia ei jäta mingit kahtlust, et elamu seinad polnud siinkohal saviga üle krohvitud mitte selleks, et suurendada soojapidavust, vaid selleks, et ära hoida nende süttimist lahtisest tulest ning sädemetest. Selle poolt kõneleb kõigepealt krohvi lokaalne levik vaid tuleaseme juures. Peale selle olid kõik koldeaseme ümber paiknevad savitükid kaetud paksu nõekihiga. Mujalt leitud üksikutel krohvitükkidel oli nõgi nähtavasti lihtsalt maha nükkunud.

Kuigi juba kaevamise ajal paistis tõenäoline, et kõnesolevad krohvitükid pärinevad kolde kohal olnud varikatusest, nagu neid veel mõned aastakümned tagasi on registreeritud ka siitsamast linnuse naabruses asuvast Randvere külast,⁸ peeti selle kõrval silmas siiski ka võimalust, et nad võisid pärineda saviga altpoolt ülemääratud katusest. Ometi jäi see võimalus pärast hoonealuse täielikku läbikaevamist väheusutavaks, sest sellisel juhul oleks pidanud krohvitud pind ja krohvi hulk olema hoopis suurem. Põleva katuse sisselangemisel oleks tema krohvitud osalt krohvi varisenud hoonealusele laiema.

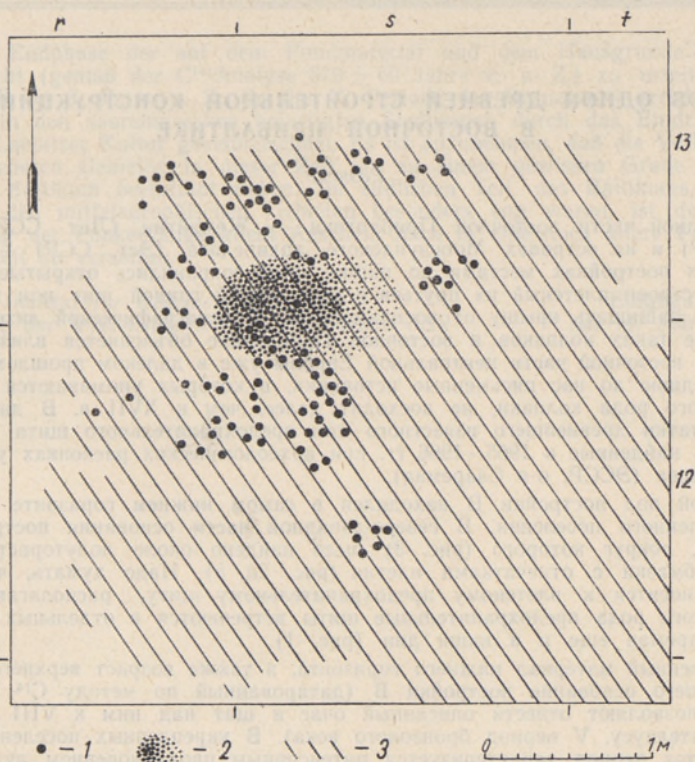
Kaevandist F leitud savikrohvil esineb nii palkide kui ka varbade jäljendeid. Vastavate savitükkide omavaheline suhe on tublisti viimaste kasuks — umbes 1:15 vastu. Iseloomulik on, et need nn. palgijäljendid pärinevad üsna peenikestest (8—13 sm läbimõduga) ümmargustest «palkidest», mida oleks õigem nimetada lattideks. Peenemad jäljendid pärinevad umbes sõrmejämestest varbadest ning annavad tihtipeale edasi ka punutise iseloomu (vt. joon. 2b, c). Paaril savitükil esinevad nii lati kui ka punutise jäljed,⁹ mis nätab, et pealemääratud savi pärineb kohalt, kus punutis ja latid olid omavahel seotud või puutusid kokku. Osal savitükkidel esinevad mitme omavahel ristuva lati jäljendid.¹⁰ Enamik palgijäljenditega krohvitükke aga pärineb kahe tihedasti teineteise vastu liibuva palgi resp. lati vahelt. On võimalik, et ka sein, mille ääres lahtine kolle asus, oli teatud ulatuses saviga üle krohvitud.

Nagu eespool märkisime, kuulub hoonealus B Asva kindlustatud asula kõige vanemasse perioodi, mis lõpeb kogu asula mahapõlemisega. Asula leiumaterjalise kajastuvad sel perioodil tugevad lõunapoolse Lužitsi kultuuri mõjud, mis ei piirdu üksnes materiaalse kultuuriga, vaid on tunginud ka sellega lähemalt seotud vaimse kultuuri sfääri, näit. ornamentikasse.

⁸ G. R ä n k, Saaremaa taluehitused I, joon. 189.

⁹ AI 4366 : 727, 735.

¹⁰ AI 4366 : 735.

Joon. 3. Hoonealuse B loodeosa plaan. 1 — punitise jälgedega savitükid, 2 — tulease, 3 — tambitud muldpõrand.

Hoonealuse B läheduses paiknenud ja sellega üheaegselt tules hävinud hoonealusest D leiti kaevamisel palju varbitud keraamikat, samuti paar kumera põhjaga ja kõrvadega kausikest, millele leiame paralleelse eeskätt Balti merest lõuna poole jääva ala keraamika hulgast, eeskujusid aga ka pronksiaja V perioodi metallist rippnõudes ja nende ornamentis. Sealtpoolt on muide saanud uusi tõukeid ka meie metallivalamine.

Kogu leiumaterjali ja hoonealuse B kohale ladestunud noorema kultuurkihi lõppfaasi (C^{14} järgi 570 ± 60 a. e. m. a.) arvestades peaks hoone B olema rajatud VIII saj. e. m. a. (pronksiaja V periood). Seega pärineb ka koldekummitaoline kaitsekatus samast ajast.

Loomulikult ei saa VIII saj. e. m. a. pidada selliste koldekumide eelkäijate kasutuseletuleku kõige kaugemaks piirdaatumiks, kuna meie arheoloogilises materjalis esineb veelgi varasemate sellesuunaliste sidemete jälgi. Seetõttu on täiesti võimalik, et nüüsgused koldekumid pärinevad isegi mõnevõrra varasemast metallaajast. Eriti tõenäoline on see Ida-Baltikumi lõunaosa kohta, millel olid lähemad ja tihedamad kontaktid aladega, mida peetakse siinsete koldekumide arvatavaks algkoduks.

V. ЛЫУГАС

ОБ ОДНОЙ ДРЕВНЕЙ СТРОИТЕЛЬНОЙ КОНСТРУКЦИИ В ВОСТОЧНОЙ ПРИБАЛТИКЕ

Резюме

В западной части восточной Прибалтики — Жемайтии (Лит. ССР), Курземе (Латв. ССР) и на островах Моонзундского архипелага (Эст. ССР) — в старых крестьянских постройках местами до наших дней сохранились открытые очаги, над которыми устроен плетеный из прутьев и обмазанный глиной щит или колпак.³ Он должен был защищать крышу от воспламенения. В этнографической литературе распространение таких колпаков в восточной Прибалтике объясняется влияниями, проникшими из восточной части центральной Европы уже в далеком прошлом.⁵ В то же время дошедшие до нас письменные источники, в которых упоминаются или описываются такого рода колпаки, не восходят далее, чем к XVII в. В данной статье описаны остатки древнейшего известного нам предохранительного щита в восточной Прибалтике, найденные в 1965—1966 гг. при археологических раскопках укрепленного поселения Асва (ЭССР, о-в Сааремаа).

Земляной пол постройки В находился в самом нижнем горизонте культурного слоя укрепленного поселения. В северо-западной части основания постройки помещался очаг, вокруг которого (рис. 3) было найдено около полутораста обломков глиняной обмазки с отпечатками плетня (рис. 2а, б). Надо думать, что обломки обмазки относятся к плетеному предохранительному щиту, располагавшемуся над очагом. Такого рода предохранительные щиты встречаются в отдельных случаях на острове Сааремаа еще и в наши дни (рис. 1).

Вещественный материал нижнего горизонта, а также возраст верхнего горизонта, перекрывавшего основание постройки В (датированный по методу C^{14} 570 ± 60 гг. до н. э.), позволяют отнести описанный очаг и щит над ним к VIII в. до н. э. (по О. Монтелиусу, V период бронзового века). В укрепленных поселениях на о-ве Сааремаа этот период характеризуется интенсивным проникновением лужицких элементов в материальную культуру местных племен. По всей вероятности, общение древнего населения Сааремаа с жителями Прибалтики привело к заимствованию отсюда некоторых элементов жилых построек, в том числе и плетеных предохранительных щитов. Возможно, что на юге восточной Прибалтики подобные предохранительные щиты появились раньше, чем в Западной Эстонии. Плетеные щиты, видимо, предшествовали распространившимся позже плетеным колпакам.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
14/III 1967

V. LÕUGAS

ÜBER DAS ALTER EINER BAUKONSTRUKTION IM OSTBALTIKUM

Zusammenfassung

Im westlichen Teil des Ost-Baltikums — in Samogitien, Kurland und auf den estnischen Inseln — kann man in alten Bauernhäusern hier und da bis auf den heutigen Tag offene Kochherde finden, über denen ein geflochtener, lehmbelegter Funkenfang steht.^{1, 3} So ein Funkenfang dient dem Zweck, das Dach des Hauses vor den Flammen und Funken zu schützen. In der ethnographischen Literatur werden die baltischen Funkenfänge mit vermeintlichen alten mitteleuropäischen Einflüssen in Verbindung gebracht.⁵ In den schriftlichen Quellen werden sie, soweit es bisher bekannt ist, erst im 17. Jh. genannt. Die Ansicht der Ethnographen, daß der Funkenfang im Baltikum schon viel früher als im 17. Jh. bekannt war, wird nun durch die in den Jahren 1965—1966 gefundenen Funkenfangreste in der befestigten Siedlung Asva auf der Insel Saaremaa (Ösel) in Estland bestätigt.

Die Reste wurden auf dem Fußboden des Hauses B im untersten Teil der Siedlungsschicht entdeckt. Auf der im nordwestlichen Teil des Hausgrundes befindlichen Feuerstätte und in ihrer nächsten Umgebung (Abb. 3) wurden über hundertfünfzig rußbedeckte Bruchstücke von Lehmewurf (Abb. 2a, b) gefunden, auf denen Spuren von Latten gut erkennbar sind. Sie könnten von einem Funkenfang herrühren, wie sie heute noch in einigen alten Bauernhäusern auf Saaremaa zu finden sind (Abb. 1).

Nach der Endphase der auf dem Fundmaterial und dem Hausgrunde liegenden jüngeren Schicht (gemäß der C¹⁴-Analyse 570 ± 60 Jahre v. u. Z.) zu urteilen wurde das Gebäude B im 8. Jh. v. u. Z. (in der V. Periode der Bronzezeit) errichtet. Diese Periode wird in den saaremaaschen befestigten Siedlungen durch das Eindringen der Elemente der Lausitzer Kultur gekennzeichnet. Es ist anzunehmen, daß die Verbindungen mit den südlicheren Gebieten in dieser Zeit bis zu einem gewissen Grade auch das Bauwesen im Baltikum beeinflußt haben. Im südlichen Teil des Baltikums, wo die Kontakte mit den mitteleuropäischen Gebieten besonders eng waren, ist der Anfang der Verbreitung der Funkenfänge allem Anschein nach in eine noch ältere Periode der frühen Metallzeit zu versetzen.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 14. März 1967